

Feili sifətlərin nitq hissələri sistemində yeri

B/m.Sürəyya Həsənova
ADPU, Xarici Dillər Mərkəzi
e.mail hasanovvagif14.@gmail.com

Xülasə

Bu məqalə feili sifətlərin nitq hissələrinin sistemində yeri haqqındadır. Feili sifətlər sifətlərə nə qədər yaxın olsalar da, onlar feilə məxsus bir çox xüsusiyyətləri qoruyub saxlamışdır. Buna görə də feili sifəti müstəqil bir nitq hissəsi kimi qəbul etmək, yaxud sifət kateqoriyasına daxil etməkdənsə, onu feilin adyektivləşmiş forması kimi nəzərdən keçirmək daha məqsədəuyğundur. Feili sifətlərin feillərin adyektivləşmiş formaları olduğu yalnız Azərbaycan dilçiliyində deyil, digər türk dillərindəki feili sifətlərə dair yazılmış əsərlərdə də qeyd olunur.

İsmlər həm isim, həm də sifət xüsusiyyətlərinə malik olduğu kimi, adyektivləşmiş feillər də həm feil, həm də sifət xüsusiyyətlərinə malikdir. Elə buna görə də müxtəlif dilçilərin feili sifətə yanaşmaları da bir-birindən fərqlənir.

Məqalənin obyekt müasir Azərbaycan dilində bir nitq hissəsinin digər nitq hissəsinə keçməsi hadisəsidir. Azərbaycan dilində bir nitq hissəsinin digər nitq hissəsinə keçməsi və sözlərin əsas xüsusiyyətləri. İsmlərin adyektivləşməsi və adyektivləşmiş ismlərin sifətlə oxşar və fərqli xüsusiyyətləri Feillərin adyektivləşməsi və bu prosesdə feili sifət şəkilçilərinin rolu.

Sifətləmiş ismlər həm isim, həm də sifət xüsusiyyətlərinə malik olduğu kimi, adyektivləşmiş feillər də həm feil, həm də sifət xüsusiyyətlərinə malikdir. Elə buna görə də müxtəlif dilçilərin feili sifətə yanaşmaları da bir-birindən fərqlənir

Açar sözlər: feili sifət, nitq hissəsi, isim, sifət

Место прилагательное глаголов в системе свойств речи

Сурая Гасанова

Резюме

Эта статья о месте прилагательное глаголов в системе свойств речи. Независимо от того, насколько прилагательные близки к прилагательным, они сохраняют многие характеристики глагола. Поэтому целесообразнее рассматривать прилагательные как прилагательную форму глагола, чем

рассматривать его как самостоятельную часть речи или включать в разряд прилагательных. То что, прилагательные являются прилагательным формами глаголов отмечается не только в азербайджанском языкознании, но и в работах о глаголах в других тюркских языках.

Так же, как существительные, имеют как существительных так и прилагательных у прилагательных глаголов есть как глагольные, так и прилагательные особенности. Вот почему подход к глаголу у разных лингвистов разный.

Точно так же, как у прилагательных есть как существительных, так и прилагательных глаголы есть как глагольные так и прилагательные свойства. Вот почему подход разных лингвистов к прилагательным отличается друг от друга.

Ключевые слова: глагол прилагательные, часть речи, существительное, прилагательное

THE PLACE OF PARTICIPLES IN THE SYSTEM OF PARTS OF SPEECH

Suraya Hasanova

Summary

This article is about the place of participles in the system of speech properties. No matter how close the participles are to the adjectives, they retain many features of the verb. Therefore, it is more expedient to consider the participle as an independent part of speech, or to consider it is an adjective form of the verb, rather than include it in the category of adjectives. The fact that participles are adjective forms of the verbs is noted not only in Azerbaijan linguistics, but also in works on verbs in other Turkic Language.

Just as nouns have both noun and adjective features, so adjectival verbs have both verb and adjective features. That is why different linguists have different approaches to the participle.

The object of the article is the transition of one of part of speech in another part of speech in modern Azerbaijan language. The transition of one part of speech in the Azerbaijani language and the main features of words. Adjectivalization of nouns and similarities and differences of adjectives with adjectives. Adjectivalization of verbs and the role of verb adjectives in this process.

No matter how close the adjectives are to the adjectives, they retain many of characteristics of the verb. Therefore, it is more expedient to consider the adjective as an independent part of speech or as an adjective form of the verb than to include it in the category of adjectives.

Just as adjectives have both noun and adjective properties, adjectival verbs have both verb and adjective features. That is why different linguists have different approaches to the adjective.

Key words: participle, part of speech, noun, adjective

Aktuallıq. Azərbaycan dilçiliyində sifətləşmə ilə bağlı bəzi mübahisəli məsələlər də var ki, məqalədə işıqlandırılmağa çalışılmışdır. Bu məsələlərə adyektivləşmiş isimlərin sifətlərə münasibəti, adyektivləşmiş sözlərin ismin hansı halında olması və s. daxildir. $-li^4$, $-liq^4$ şəkilçili sözlərin adyektivləşmiş isim, yoxsa sifət olması kimi məsələlər də mübahisəli məsələlərdən hesab oluna bilər.

Feillərin sifətləşməsi məsələsi də mübahisəlidir. Bunun əsas səbəbi isə digər sözlərdən fərqli olaraq feillərin sifətləşmək üçün xüsusi şəkilçilər qəbul etməsidir.

Annotasiya. Məqalənin obyekt müasir Azərbaycan dilində bir nitq hissəsinin digər nitq hissəsinə keçməsi hadisəsidir. Azərbaycan dilində dilində bir nitq hissəsinin digər nitq hissəsinə keçməsi və sözlərin əsas xüsusiyyətləri. İsimlərin adyektivləşməsi və adyektivləşmiş isimlərin sifətlə oxşar və fərqli xüsusiyyətləri Feillərin adyektivləşməsi və bu prosesdə feili sifət şəkilçilərinin rolu.

Metod. Məqalədə başlıca olaraq təsviri və müqayisəli metoddan istifadə edilmişdir.

Giriş. Sifətləşmiş isimlər həm isim, həm də sifət xüsusiyyətlərinə malik olduğu kimi, adyektivləşmiş feillər də həm feil, həm də sifət xüsusiyyətlərinə malikdir. Elə buna görə də müxtəlif dilçilərin feili sifətə yanaşmaları da bir-birindən fərqlənir.

“Türkologiyada feili sifətin gah feil, gah sifət bəhsində, gah da ayrıca bir nitq hissəsi kimi tədris olunması məqsəduyğun hesab olunmuşdur. Bu mənada A.Troyanski, A.Borovkov, R.Cumanigözov və başqaları feili sifəti ayrıca bir nitq hissəsi hesab etməyə çalışmışlar. Bu dilçilərlə yanaşı M.Mirzayev, U.Tursunov və başqalarının da adlarını çəkə bilərik. Bir fikrə görə, feili sifətlər ad kimi işlənən, lakin feil funksiyası yerinə yetirən sözlərdir. Başqa bir fikrə görə isə feili sifət şəkilçiləri feil kök və əsaslarına əlavə olunduqda müvəqqəti sifətlər yaradır.

Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, feili sifətlərin sifət və feillərlə oxşar və fərqli xüsusiyyətləri var. Feili sifətlərin sifətlə ortaq xüsusiyyətləri bunlardır:

1. Feili sifət də sifət kimi təyin edə bilər. Ancaq onun ifadə etdiyi əlamət hərəkətlə bağlı olur.

2. Feili sifət də sifət kimi substantivləşə bilər.

Bu cəhətlər feili sifəti sifətə, xüsusən də feildən düzəlmiş sifətə yaxınlaşdırır. Ancaq feili sifəti sifətdən, o cümlədən feildən düzəlmiş sifətdən fərqləndirən cəhətlərin də sayı çoxdur:

1. Feili sifətlərdə hərəkət məzmunu, dinamiklik var.
2. Feili sifətlərdə zamanla bağlılıq var.
3. Feili sifətlər təsirlilik-təsirsizlik kateqoriyasını ifadə edir.
4. Feili sifətlər növ kateqoriyasını ifadə edir.
5. Feili sifətlər inkarlıq kateqoriyasını ifadə edir.
6. Feili sifətlər isimləri idarə edir.
7. Feili sifətlər ismin təsirlik halda olmasını tələb edir.
8. Ətrafına istənilən qədər izahedici söz toplaya bilər.
9. Feili sifətlər yönlük, yerlik, çıxışlıq halları idarə etdikdə cümlənin müxtəlif üzvləri olur, sifət isə ancaq xəbər olur.
10. Feili sifətlər tərz kateqoriyasını qismən mühafizə edir.
11. Feili sifətlər şəxs kateqoriyasını bu və ya başqa şəkildə ifadə edir.
12. Feili sifətlərdən əvvəl zərf işləyə bilər.
13. Feili sifətlər bacarıq şəklində aid çalarlığı saxlaya bilər.
14. Feili sifətlər feili bağlama ilə birləşə bilər.
15. Feili sifət şəkilçiləri yarımüstəqil feilə də qoşula bilər.
16. Feili sifətlərin düzəltmə feillərdən yaranması geniş yayılıb, halbuki sifətlər adətən sadə feillərdən yaranır.
17. Feili sifətlər dərəcə əlaməti qəbul etmir.
18. Feili sifətlər $-liq^4$ şəkilçisini qəbul etmir.
19. Feili sifət şəkilçiləri feilin lüğəvi mənasını dəyişir.

Bu da onu göstərir ki, feili sifətlər sifətlərə nə qədər yaxın olsalar da, onlar feilə məxsus bir çox xüsusiyyətləri qoruyub saxlamışdır. Buna görə də feili sifəti müstəqil bir nitq hissəsi kimi qəbul etmək, yaxud sifət kateqoriyasına daxil etməkdənsə, onu feilin adyektivləşmiş forması kimi nəzərdən keçirmək daha məqsəduyğundur. Feili sifətlərin feillərin adyektivləşmiş formaları olduğu yalnız Azərbaycan dilçiliyində deyil, digər türk dillərindəki feili sifətlərə dair yazılmış əsərlərdə də qeyd olunur.

Burada bir məsələyə də diqqət yetirmək lazımdır ki, feili sifətlər də feillər kimi zamanla bağlıdır. Ancaq bu bağlılığın dərəcəsi eyni deyil. “...feili sifətlərdəki zaman anlayışı feillərdəki qədər kəskin və aydın deyil, daha ümumi bir zamandır”. Bəzən $-miş^4$, $-acaq^2$, $-ar^2$, $-maz^2$ şəkilçili feili sifətlərdə zaman anlayışının daha dəqiq olduğu, $-dıq^4$ və $-an^2$ şəkilçili feili sifətlərin isə daha çox ümumi zaman bildirdiyi qeyd olunur. Həqiqətən də $-dıq^4$ və $-an^2$ şəkilçili sözlər ümumi zamanlılığı daha güclü ifadə edir. Lakin diqqətlə nəzərdən keçirsək, bütün feili sifət şəkilçilərində bu və ya digər dərəcədə ümumi zamanlılıq məzmununun olduğunu göstərmək olar.

Azərbaycan dilçiliyində feili sifətlər, onların feil və sifətlərlə ortaq və fərqli xüsusiyyətləri, feili sifət şəkilçiləri, bu şəkilçilərlə yaranan feili sifətlərin zamana münasibəti və s. məsələlər geniş tədqiq olunmuşdur. Feili sifətin tədqiqi ilə Mirzə Kazım bəy, Xələfi Mirzə Məhəmməd Əfşar, Mirzə Əbülhəsən bəy Vəzirov, B.Çobanzadə, H.Mirzəyev, V.Əliyev və başqaları məşğul olmuşlar.

Ən fəal şəkilçilərdən biri olan *-miş⁴* şəkilçisi də keçmiş zaman məzmunlu feili sifətlər əmələ gətirməyə xidmət edir. Bu şəkilçi də *-an²* şəkilçisi kimi qədim feili sifət şəkilçilərindəndir. *-miş⁴* şəkilçisi də oğuz qrupu türk dillərinə məxsus feili sifət şəkilçisidir (. Bu şəkilçi dilimizin bütün inkişaf dövrlərində işlək olmuş və sabitliyini qoruyub saxlamışdır. Müasir Azərbaycan dilində də çox böyük işlənmə tezliyinə malikdir.

-miş⁴ şəkilçisi omonim şəkilçidir. Həm feili sifət şəkilçisi, həm keçmiş zamanın morfoloji göstəricisi kimi çıxış edir. Bu şəkilçi feildən isim düzəltməyə də xidmət edir: *bişmiş* (xörək mənasında). Bəzi türk dillərində *-miş* şəkilçisi feili sifət şəkilçisi kimi mövcud olmasa da, bu şəkilçi ilə yaranmış isimlər vardır: *jazmus* “tale”, *turmus* “həyat” (qazax dilində). Deməli, həmin şəkilçi feili sifət göstəricisi kimi yaranmış və daha sonra bu şəkilçi ilə meydana gəlmiş sözlər isim kimi sabitləşmişdir. *-miş⁴* şəkilçili söz feili bağlama kimi də işlənir: Yarışa bir neçə gün *qalmış* onlar məşq etməyə başladılar.

Digər şəkilçilərdən fərqli olaraq bu şəkilçi heç də bütün dilçilər tərəfindən feili sifət şəkilçisi kimi qəbul edilmir. Bunun da səbəbi bu şəkilçi vasitəsilə meydana gələn sözlərin digər feili sifətlər kimi müvəqqəti deyil, daimi əlamət bildirməsidir. Türk dilləri üçün qədim feili sifət şəkilçisi olan *-ar²* müasir Azərbaycan dilində sifət düzəldən şəkilçi sayıla bilər. Ancaq başqa bir qədim feili sifət şəkilçisi olan *-ır⁴* müasir Azərbaycan dilində sifət deyil, isim yaratmağa xidmət edir: *yatır* yeri, *gəlir* mənbəyi. M.Hüseynzadə də qeyd edir ki, *-ar²* şəkilçili feili sifətlərdə sifətləşmə meyli daha güclü olur və belə sözlər təsdiq və inkarda işlənmək, idarə etmək qabiliyyətini də tədricən itirir. Deməli, digər şəkilçilərlə əmələ gəlmiş feili sifətlərdən fərqli olaraq *-ar²* şəkilçili sözlər feilə deyil, sifətə daha yaxındır, ancaq tamamilə sifətə çevrilməmişdir.

H.Mirzəyev dilçiliyimizdə *-ar²* şəkilçili sözlərlə bağlı mülahizələri belə xülasə etmişdir: “Dilçilərimizin bir qrupu, məsələn, prof. Ə.Dəmirçizadə və Z.X.Tağızadə, prof. M.Hüseynzadə, prof. S.Cəfərov, prof. Ə.Z.Abdullayev, A.A.Axundov, Z.İ.Budaqova, N.Z.Hacıyeva, A.S.Əbilov, göstərir ki, *-ar* şəkilçisi müasir dilimizdə feili sifət düzəldə bilər, bir qrupu isə məsələn, C.A.İbrahimov, T.Rüstəmov, Ə.M.Cavadov bunu feili sifət şəkilçiləri sırasına daxil etməzlər”. Müəllif özü isə bu fikirdə olmuşdur ki, *-ar* və *-maz* şəkilçiləri ilə yaranan feili sifətlər keçid vəziyyətindədir, onların bir hissəsi feili sifətə xas olan xüsusiyyətlərini itirir və feildən düzəltmə sifət məzmunu kəsb edir.

-ar² şəkilçisi ilə adyektivləşmiş feillər: *Bıy*, *axar* günün durulsun, nə yaxşı oldu, mənimki elə sənən (M.Süleymanlı, “Ot”).

Müasir Azərbaycan dilində *-ar²* şəkilçili feili sifətlər az hallarda işlənir. Lakin belə sözlər Azərbaycan dili tarixində geniş işlənmişdir.

Belə feili sifətlərin inkarından daha geniş istifadə olunur. Məsələn, duyulmaz, eşidilməz bir səs, *keçilməz* sədd;

Bir vaxtlar Nəsimi kişi arxası yerə *gəlməz*, qolu *əyilməz* kişilərdən idi, yüklü at arabalarının çəkisini bilmək üçün Nəsimi kişini çağırırdılar (M.Süleymanlı, “Şanapipik”); *Eşidilməz* hənirtə vardı ki, Bəkil bağı çatlamasın deyər bağırmaq istəyirdi. (M.Süleymanlı, “Köç”).

İnkarda işləmə bilməsi də onu göstərir ki, *-ar²* şəkilçili feili sifətlər feilə xas olan qrammatik xüsusiyyətləri, az da olsa, saxlamışdır. Ona görə də onları sifət deyil, feili sifət saymaq daha doğru olur.

-ar² şəkilçisi vasitəsilə adyektivləşmiş feillərdə zaman anlayışı daha geniş olur, vaxtın qeyri-müəyyənliyini bildirir. Bu cəhətdən belə sözlər *-an²* şəkilçili feili sifətlərə bənzəyir. Elə M.Ergin də *-an²* şəkilçisi ilə bağlı söylədiyi fikri bu şəkilçi ilə bağlı da yazır və qeyd edir ki, *-an²* şəkilçisi kimi *-ar²* şəkilçisi də geniş zaman bildirir.

Feilin qrammatik məna növlərinə münasibətinə görə feili sifət şəkilçiləri bir-birindən fərqlənir. *-an²*, *-miş⁴*, *-dıq⁴*, *-caq²* şəkilçiləri bütün növlərə artırıla bildiyi halda, *-ası²* və *-malı²* şəkilçiləri məlum və məchul, *-ar²*, *-maz²* şəkilçiləri isə məlum növə artırılır.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, feili sifətlərin bir qismi tamamilə sifətə çevrilir. Məsələn, *keçmiş*, *gələcək* və s. Belə sözlərə digər türk dillərində də təsadüf olunur. Müasir türk dilində *tanıdık*, *bildik*, *güngörmüş* və s. kimi sözlər lüğətdə qeyd edilir. Türkiyə dilçiləri bu prosesi klişeləşmə – qəlibləşmə adlandırırlar. Deməli, onlar feilin bir forması olmaqdan çıxıb sifətə çevrilmiş olur, yəni bu sözlərdə sifətləşmə prosesi başa çatır.

Adyektivləşmiş feillər, başqa sözlə feili sifətlər tərkib daxilində də işlənir. Hətta demək olar ki, müasir Azərbaycan dilində feili sifətlərin əksəriyyəti tərkiblərin əsas tərəfi kimi çıxış edir və bu hal feili sifətin təklikdə işlənməsindən daha geniş yayılmışdır: *qoltuqağacına söykənmiş* təkayaqlı Aydın, *Nəsimi kişinin çəkdiyi* ağrı, *sel yumuş*, *yel oymuş* yarpaqlara, *yerdən burula-burula qalxan* qızmar ilgim pərdəsi, *qaranlıq tavana zillədiyi* gözlərini, *adama şit-şit komplimentlər deyən*, *qarabaqara adamın dalınca düşən*, *zəng vuran*, *təqib edən*, *yüz yağlı dil təkən* oğlanlardan və s.

Məsələn, Dilbərin saçını yanağına düşmüşdü, *quruyub taxtaya dönmüş* barmaqlarıyla qızın saçını geri elədi (M.Süleymanlı, “Şanapipik”); O, *az danışan*, *həmişə fikirli görünən* bu cavan müavindən çəkiniydi. (İ.Məlikzadə, “Evin kişisi”); *Damına iri tut ağacının qol-budaq uzatdığı* kürsülü evin artırmasına boylana-boylana sevimli mahnısını zümzümə eləyə bilməyəcək. (İ.Məlikzadə, “Küçələrə su səpmişəm”); *Neçə illərdən bəri dünya işığına həsrət qalmış* Mikayıl oğlunu sanki nəfəsindən tanıyırdı (İ.Məlikzadə, “Evin kişisi”);

Mə, mə, mə... – deyə qoyunlar mələşdikcə *örüşdən qayıdan* sürü bizi pəjmürdə xəyallardan ayırır, *bu yerlərdə yaşayan, xarüqələr yaradan* əmək cəngavərlərinin *bütün xəyal və əfsanələrdən daha maraqlı, daha gözəl, daha cazibədar olan* real həyatlarına qaytarırdı (Anar, “Molla Nəsrəddin – 66”).

Feili sifət tərkiblərinin birinci tərəfi şəxs bildirən söz də ola bilir, yəni feili sifətlər sifətdən fərqli olaraq iş görən şəxsi bildirən sözlə birlikdə işləyə bilər. Bir sıra feili sifətlərdə bu şəxs yiyəlik hallı sözlə ifadə olunur. Məsələn, ...geri dönüb təkcə *Baladadaşın gözə biləcəyi* asta və biganə yerləşlə uzaqlaşdı (Elçin, “Baladadaşın ilk məhəbbəti”); Bu axşam Ağcanın tək-tənha oturduğu otaqda elektrik lampası yandırılmamışdı (İ.Məlikzadə, “Evin kişisi”); Bu rüyalar *onların eşitmədikləri* nağıllara bənzəyirdi (İ.Məlikzadə, “Küçələrə su səpmişəm”); Bu ehtizaz *mehin sığalladığı* narın qumun ürənişləri qədər zərifdi (Anar, “Taksi və vaxt”).

-an² və *-asi²* şəkilçili feili sifətlərdə isə iş görən şəxs adlıq halda olur. Məsələn, Fərhad Xoşbəxtin əla planları var idi: gah blokun *pilləkanlar qurtaran* hissəsini kəsib evinə qatmaq istəyirdi, gah tavandan qapı açıb otağından binanın taxtapuşuna nərdivan düzəltmək istəyirdi ki, taxtapuşunda özünə bir otaq qayırsın (Elçin, “Dəyişmə”); Bakıda qarlı-çovğunlu bir qış səhəri təzəcə açılırdı və həmin qış səhəri sübh tezdən yerindən qalxan Kərim kişi birinci növbədə *uşaqlar yatan* otağa girib qardan şüşələri tutulmuş pəncərədə bir balaca görümlü yer tapdı... (Elçin, “Qış nağılı”); *Dərisi işildayan* sümüklü üzündə əvvəllər də təkəm-seyrək tüklər bitirdi, indi də elə bitir (İ.Məlikzadə, “Evin kişisi”).

Eyni xüsusiyyəti *-miş⁴* şəkilçisində də görürük:

Yavaş-yavaş ayağa qalxdı qalxdıqca da qocaları təzədən gördü, damar-damar olub göy rəngə çalan əllərini, *sel yumuş, yel oymuş* yarıqlara oxşayan ovuclarını, ovuclarındakı özləri ilə yaşlı qoca-qoca qabarıları gördü, onların davaya gedən oğlanları gəldi durdu qabağında, ürəyində dedi (M.Süleymanlı, “Şanapipik”); *Yelinləri boşalmış* ac inəklər bostanlara, çəpərlərə boğaz uzada-uzada kənddən çıxırdılar (M.Süleymanlı, “Dəyirman”); Ucaboylu, dar, qısakürəkli, *beli azacıq əyilmiş* bir oğlandı Qapaş (M.Süleymanlı, “Dəyirman”); Qoymuyun, – dedi, – *yiyyəsi ölmüş* sürünün başını çəkib qaçırdacaq. Mənsubiyyət şəkilçiləri ilə işləyə bilmə xüsusiyyəti *-acaq²* və *-dıq⁴* şəkilçili feili sifətlərə digər feili sifətlərdən daha fərqli yanaşmaların meydana çıxmasına səbəb olmuşdur. J.Deni bu şəkilçiləri feili adın göstəricisi hesab etmiş, N.A.Baskakov feili sifətin şəkilçisi adlandırmışdır. N.K.Dmitriyev isə bu şəkilçini həm feili ad, həm də feili sifət yaradan şəkilçi kimi təqdim etmişdir. Başqa bir fikir də bu şəkilçilərlə formalaşmış feili sifətlərin yalnız sifət deyil, isim xüsusiyyətləri də daşmasını əsas götürərək onları feili sifətlər cərgisindən çıxarmaqdır. Türk dilində belə sözlərin mövqeyinə dair yazılmış bir məqalədə bu şəkilçiləri qəbul etmiş sözlər “sıfatsı-isimsi” adı ilə təqdim edilmiş və bu

terminin ilk dəfə V.Quzev tərəfindən irəli sürüldüyü qeyd olunmuşdur. Ancaq mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmə qabiliyyəti *-acaq²* və *-dıq⁴* şəkilçili sözlərin feili sifət olduqlarını inkar etməyə heç bir əsas vermir, çünki bu sözlər feili sifətə məxsus olan bütün qrammatik xüsusiyyətləri daşıyırlar.

3. -malı² şəkilçisi ilə: Lap məəttəl *qalmalı* işdi (İ.Məlikzadə, “Küçələrə su səpmişəm”); Borçalıda bir-iki həftə qaldı, kifayətə, sonra arvad-uşağını mindirəcək “Jiquli”yə, aparacaq *gəzməli, görməli* yerlərə (İ.Məlikzadə, “Talisman”).

Göründüyü kimi, bu şəkilçi həm təsdiq, həm də inkarda olan feilləri adyektivləşdirir. *-malı²* şəkilçisində də *-acaq²* şəkilçisində olduğu kimi gələcək zaman məzmunu daha üstün olur.

-malı² şəkilçisi ilə yaranmış *gülməli, içməli, yeməli* kimi sözlərdə sifətlik xüsusiyyəti çox güclüdür və belə sözlər daimi əlamət bildirir. Hətta belə sözlər dərəcə əlamətləri ilə də işləyə bilər: *ən içməli, daha içməli* və s. (19,260). Bəzən sifətlərdə olduğu kimi, *-malı²* şəkilçili feili sifətlərin də təkrarından istifadə olunur. Məsələn, Sonra onları da gülmək tutdu, çox *gülməli-gülməli* şeyləri xatırlayıb uğunub getdilər (M.Süleymanlı, “Duzsuzluq”).

-malı² şəkilçili feili sifətlər təsirlilik və təsirsizlik ifadə etməsi cəhətdən digər feillərdən fərqlənir. Belə ki, bu şəkilçi, əsasən, təsirli feillərə artırıla bilər, lakin onun formalaşdırdığı feili sifətlər özündən əvvəl təsirlik halda olan söz tələb etmir.

-malı² şəkilçisi Azərbaycan dilinin qədim dövrlərində – XVIII əsrə qədər işlək olmamışdır. H.Mirzəzadənin yazdığına görə, “Kitabi-Dədə Qorqud”un dilində bu şəkilçi işlənmişdir və bu da onu xalq dili üçün səciyyəvi olan qədim bir şəkilçi hesab etməyə əsas verir: *Gəlməli-getməli* dünya, son ucu *ölməli* dünya (. Türk dilləri içində bu şəkilçinin ən çox işləndiyi dil də Azərbaycan dilidir (49,337). Lakin oğuz qrupuna daxil olan digər dillərdə də bu şəkilçiyə təsadüf olunur (20,228).

Şəkilçinin mənşəyi ilə bağlı da müxtəlif fikirlər irəli sürülmüşdür. Bunlardan biri *-malı²* şəkilçisinin *-ma* və *-lı* şəkilçilərinin birləşməsindən yaranmasıdır.

4. -ası² şəkilçisi ilə: *yeyiləsi* ökülləri, *dişə dəyəsi* bir şey və s.

Məsələn, Gördü evi var, evlərdən hündürdü, yeri yerlərdən böyükdü, aşağıda da *buyurulası* adamları (M.Süleymanlı, “Yel Əhmədin bəyliyi”); Yuxusuzluqdan daha da qaralıb, böyümüş gözlərinə *yaraşası* bir kədərle yorğana bürmələnmiş Rafiqə baxırdı (M.Süleymanlı, “Qar”); Elə bil seyrək kətanın üstündə hələ *çəkiləsi* çox şey vardı (Anar, “Ağ liman”).

-ası² şəkilçisi də gələcək zaman məzmunlu feili sifətlər əmələ gətirir. Ancaq digər şəkilçilərdən fərqli olaraq bu şəkilçi yalnız təsdiq bildirən feilləri adyektivləşdirir. *-ası²* şəkilçisi həm də feilin lazım şəklinin şəkilçisidir və maraqlıdır ki, lazım şəklinin inkarı da digər feil formaları kimi *-ma²* şəkilçisi ilə

yox, *deyil* sözünün köməyi ilə ifadə olunur. Deməli, $-ası^2$ şəkilçili feillər $-ma^2$ inkar şəkilçisi ilə işləmə bilmir. H.Mirzəyev dilçiliyimizdə $-ar^2$ şəkilçili sözlərlə bağlı mülahizələri belə xülasə etmişdir: “Dilçilərimizin bir qrupu, məsələn, prof. Ə.Dəmirçizadə və Z.X.Tağızadə, prof. M.Hüseynzadə, prof. S.Cəfərov, prof. Ə.Z.Abdullayev, A.A.Axundov, Z.İ.Budaqova, N.Z.Hacıyeva, A.S.Əbilov, göstərirlər ki, $-ar$ şəkilçisi müasir dilimizdə feili sifət düzəldə bilir, bir qrupu isə məsələn, C.A.İbrahimov, T.Rüstəmov, Ə.M.Cavadov bunu feili sifət şəkilçiləri sırasına daxil etmirlər”. Müəllif özü isə bu fikirdə olmuşdur ki, $-ar$ və $-maz$ şəkilçiləri ilə yaranan feili sifətlər keçid vəziyyətindədir, onların bir hissəsi feili sifətə xas olan xüsusiyyətlərini itirir və feildən düzəltmə sifət məzmunu kəsb edir.

Nəticə: Azərbaycan dilinin qrammatik sistemində apardığımız müşahidələr göstərdi ki, bu dildə adyektivləşən sözlərin sayı çoxdur və bu proses müxtəlif nitq hissələrində öz əksini tapır. Adyektivləşmiş sözlərin həm aid olduğu nitq hissəsinin, həm də sifətin xüsusiyyətini daşımamasından çıxış edərək onları sifətə çevrilmiş sözlər kimi yox, aid olduğu nitq hissəsinin adyektivləşmiş formaları kimi nəzərdən keçirmək lazımdır.

Ədəbiyyat

1. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. III hissə. Morfologiya. Bakı: Şərq-Qərb, 2007
2. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin morfologiyası. 2 hissədə. I hissə. Bakı: Elm, 2007,
3. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin morfologiyası. 2 hissədə. II hissə. Bakı: Nurlan, 2
4. Xəlilov B. Türkologiyaya giriş. Bakı: Nurlan, 2006, 384
5. İslamov M. Türk dillərində əvəzliliklər. Bakı: Elm, 1986
6. Kazımov Q. Seçilmiş əsərləri. 10 cildə. IX cild. Birinci kitab. Bakı: Nurlan, 2010
7. Mahmudova R. Azərbaycan dilində şəkilçilərin omonimliyi. Bakı: Çarşıoğlu, 2010 Cəfərov C. Nitq hissələrində keçid prosesləri. Bakı, 1983
8. Cəfərov S. Azərbaycan dilində sözdüzəldici və sözdəyişdirici şəkilçilər. Bakı: Maarif, 1968